

Роль шахів у розвитку творчих здібностей особистості

Людмила БЕРЕЗНЮК,

учитель математики, старший учитель

Проблема розвитку творчих здібностей є досить актуальною. У контексті реформування системи освіти вона розглядається одним із пріоритетних його завдань. Зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти наголошується: «мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України» [1]. Саме від творчих людей, які можуть досягти небяжких успіхів у професійній і особистій життєдіяльності завдяки певним індивідуально-типологічним рисам, значною мірою залежить розвиток суспільства.

Психологи розглядають творчість як вищий рівень логічного мислення, що є поштовхом до діяльності. Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється багато уваги (В.І. Андрєєв, Д.Б. Богоявленська, Р.М. Грановська, А.З. Зак, Н.В. Кичук, Н.В. Кузьміна, С.О. Сисоєва та ін.).

Індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового, оригінального. Для креативної особистості творча діяльність є життєвою потребою, а творчий стиль поведінки найбільш характерний. Показником творчої особистості, її суттєвою ознакою вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуальні психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою успішного функціонування. Творчі здібності пов'язані зі створенням нового, оригінального продукту [2, с. 9].

Поняття творчих здібностей – не є новим предметом дослідження, оскільки викликало величезну зацікавленість в усі часи. Однак у далекому минулому в суспільстві ще не було напрацьовано механізмів вивчення творчості людей. Вважалося, що таланти з'являються самі по собі, стихійно створюються шедеври літератури і мистецтва, а також робляться наукові відкриття, винаходи, задовольняючи так потреби людської культури. Нині ситуація доречно змінилася. Життя за доби прискорення науково-технічного прогресу стає дедалі різноманітнішим і складнішим. У таких умовах від людини потребуються не шаблонні, звичні дії, а рухливість, гнучкість мислення, швидка орієнтація й адаптація, творчий підхід до розв'язання різних проблем. До того ж, зважаючи на те, що розумова праця наявна в усіх професіях і більшість виконавчої діяльності перекладається на машини, стає очевидним: здібності людини варто визнати найістотнішим показником інтелекту. Адже всі культурні цінності, накопичені людством – результат творчої діяльності людей. І те,

яким буде поступ людського суспільства в майбутньому, визначатиметься творчим потенціалом підрастаючого покоління.

Проблема розвитку творчої особистості завжди хвилювала вчених-дослідників, педагогів-практиків, зокрема А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського. Педагоги вважали, що правильно організований навчально-виховний процес сприяє формуванню в учнів творчого ставлення до навчання, розвитку їх пізнавального інтересу. Важливим завданням школи вони вважали вільний розвиток учнів, їх самостійності, активності, творче ставлення до застосування знань. Учитель може впливати на процес формування мислення учня, цілеспрямовано активізувати його творчість.

В.О. Сухомлинський звертав увагу на те, що в школі не повинно бути жодного учня, який не має захоплення, зацікавленості до певного предмета. Він вважав, що творча наснага – потреба, яка дає змогу бути щасливим. К.Д. Ушинський зазначав: «Учень – це не посудина, яку необхідно заповнити, а факел, який необхідно запалити» [10, с. 288]. Вчителі повинні прагнути, щоб з перших днів перебування в школі учня чимось зацікавити, допомогти розвинути творчі здібності, сформувати певне життєве захоплення.

Тому завдання керівника шахового гуртка не лише виявляти, розвивати діяльних і обдарованих учнів, а й привернути увагу до них психологів, колег, батьків, друзів. Що раніше починається розвиток здібностей, талантів, то більше шансів на їх розкриття. У дитячому віці учень більш здібний до творчості, ніж у зрілому, тому що на нього не впливають різні стереотипи.

У дослідженнях проблеми розвитку дитячої творчості представники гуманістичної педагогіки доводять її очевидну суспільно-педагогічну цінність, яка полягає в формуванні унікальних креативних здібностей, що забезпечують дитині участь

у найрізноманітніших видах діяльності. Творчість у дитинстві не самоціль, а засіб та умова всебічного гармонійного розвитку, виявлення власного розуміння довкілля, свого ставлення до нього. Вона допомагає розкрити внутрішній світ, особливості сприймання, уявлень, інтересів, здібностей.

Доведено, що становлення творчої особистості, розвиток творчих здібностей у дітей залежить від гармонійного поєднання природних нахилів, вагомих для конкретної дитини мотивів діяльності та сприятливого розвивального середовища. Важливим чинником успіху є також виховання морально-вольових якостей, розвиток емоційної сфери та набуття гуртківцями певних знань, умінь і навичок, що необхідні для виявлення творчого потенціалу. Керівники гуртків повинні пам'ятати, що саме формування знань, умінь і навичок – основа розвитку творчої уяви, фантазії, втілення дитячої творчості [4, с. 40].

Тому керівник гуртка має завдання не повідомлення матеріалу і перевірки знань, а виявлення досвіду учнів щодо викладеної вчителем інформації. Змінилася й режисура заняття. Гуртківці співпрацюють у діалозі з учителем, висловлюють свої думки, обмінюються інформацією, обговорюють те, що пропонують товариші, опановують під керівництвом вчителя матеріал, закріплений науковими знаннями.

Найважливіше завдання керівника гуртка в будь-якій ситуації – створити творчу атмосферу. Більше того, педагог повинен розуміти психологічну сутність цього процесу, що пов'язана із заохоченням до пізнання, повагою інтелектуальної сили дитини. Тому основною концептуальною метою в роботі вчителя є орієнтація на особистість, формування і розвиток її творчої та пізнавальної активності.

Обдаровані діти. Унікальні складні характери. Вони надзвичайно чутливі і тому потребують особливої уваги. У чому саме полягає специфіка роботи

з такими дітьми? Насамперед, це традиційні форми роботи, своєрідно поєднані з прийомами і методами навчання, модифіковані та інтерпретовані, що охоплюють раціональні та емоційні види діяльності, надають простір ініціативі дітей. Для розвитку творчих здібностей, інтелектуального потенціалу більш ефективними виявилися проблемні, дослідницькі, пошукові методи навчання. Під керівництвом учителя учень включається в пошук істини і досягає її розкриття власними зусиллями, або опановує думки вченого. Він отримує не готові знання, а дістає їх власною працею, тобто, вчиться мислити. У практичних роботах варто надавати перевагу творчим завданням, що дають змогу саморозкритися обдаруванню [3, с. 56].

Шахи – інтелектуальний вид спорту, чудовий засіб розвитку математичних здібностей. Стародавнє походження шахів не викликає сумнівів. Ігри з фішками на дошці відомі ще в III–IV ст. до н.е. У перші п'ятсот років нової ери в Індії, на думку багатьох істориків, з'явилася найдавніша форма шахів – військова гра чатуранга.

В Україні шахи відомі з X–XI ст., коли були привезені з батьківщини шахової гри – Індії. Знайдено шахові фігури в археологічних розкопках на території міст Вишгорода, Києва, Турова, в Чорній Могилі біля Чернігова. В усній словесності, зокрема, билинах, згадується, що шахи були популярні в Київській Русі. У часи панування Литви і Польщі любов до шахів в Україні не зникла. Це засвідчує поема Я.Кохановського «Szachy» (1564), znana серед українських шляхетних родів. Відомо, що за Гетьманщини шахістом був митрополит Т.Яновський, а меценатом шахового мистецтва – гетьман К.Розумовський. Ця «гра королів і аристократів» сьогодні знову на піку популярності. Вона елітарна, але при цьому доступна кожному.

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський вважав, що «без шахів не

можна уявити повноцінного виховання розумових здібностей і пам'яті» [11, с. 59].

Шахи для дитини – це захоплююча гра, в якій треба не просто перемогти, а й обґрунтувати свою перемогу. Інтелектуальні змагання за чорно-білою дошкою вчать мирному спілкуванню противників. Водночас шахи – це дещо більше, ніж просто гра. Це інтелектуальне проведення часу, в якому є певні художні властивості та багато елементів наукового. Для розумової роботи шахи означають те саме, що спорт для фізичного вдосконалення: приемний шлях вправи і розвитку окремих властивостей людської природи [7, с. 80]. До того ж гра в шахи розширює світогляд, вчить думати, бути уважним, запам'ятовувати, порівнювати, узагальнювати, передбачати результати своєї діяльності. Розвиває винахідливість і логічне мислення. У дитини виробляються витримка, сила волі, ретельність, уважність і зібраність. Вона стає самокритичною, навчається самостійно приймати рішення, не сумувати під час невдач, коли програє партію. Особливо важливим є навчання грі в шахи гіперактивних дітей, які ледве можуть всидіти п'ять хвилин на місці. Вони стають спокійними, врівноваженими.

Користь від систематичної гри в шахи доведена експериментально. У деяких країнах, зокрема, Нідерландах, Італії, Іспанії шахи введено в шкільну програму, в країнах Далекого сходу обов'язковим предметом є Го, у Швеції, Норвегії та США у коледжах вивчають спортивний бридж. У Вірменії, де шахова школа є однією з найсильніших у світі, починаючи з 2011–2012 навчального року, в усіх загальноосвітніх школах учні 2–4-х класів вивчають шахи як обов'язковий предмет. У Харківському університетському ліцеї Харківської обласної ради проводиться експериментальна апробація курсу «Шахи для учнів 2–5-х класів» [9, с. 6].

Шахи – відмінний тренажер не лише для гнучкості розуму. Регулярні заняття ними – це психологічна школа успіху. Завдяки цьому активізується й удосконалюється вся інтелектуально-вольова сфера. Тут і увага (треба стежити за ходами партнера, змінами комбінації фігур на дошці), і увага (уявлення, як зміниться ситуація після ходу), і мислення (пошук оптимальних варіантів), і витримка, і регулярний рух до мети.

Шахи «моделюють» війну або конкуренцію за владу двох ієрархічних соціальних утворень із детермінованістю титулів, чинів, посад. Гравець повинен мислити як корпоративний або навіть державний стратег. Такі мотиви, за дослідженнями соціальної психології, є лише в лідерів, а їхнє співвідношення зі звичайними членами соціуму – приблизно 1 до 20. Отже, шахи – гра для лідерів? Саме так! До речі, сильні лідери, а це енергетична, а не моральна характеристика, – не бояться програшу. Але їхні амбіції вимагають перемоги. Людина або вдосконалюється, або покидає гру.

Гра дитини в шахи може багато чого розповісти про неї. До того ж, спостерігаючи за партією учня,

вчитель може здійснити такі відкриття про особистість, яких неможливо зробити за час звичайних уроків. Шахи – це засіб виховання, навчання, діагностики особистості дитини, її індивідуальних особливостей і якостей.

Чому б не використовувати шахи як технологічний інструмент для добору, формування і загартовування лідерів? Адже успішним стає той, хто накопичує перемоги. Та щоб перемагати, треба вчитися, тренуватися. Лідерство тільки у декого яскраво виявляється як вроджена якість. Його, як і успіху, можна навчити. Для цього розробляють спеціальні освітні технології, зокрема, в гуртку з метою розвитку навичок і формування лідерських якостей використовують шахи [6, с. 79].

Інтелектуальний розвиток особистості гуртківця можливий за умови використання вчителем завдань із логічним навантаженням. Вони допомагають учням оволодіти такими прийомами, як аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, аналогія; розвивають пізнавальні процеси (пам'ять, увагу, уяву, мислення); сприяють мовному розвитку.

До того ж вирішується проблема естетичного виховання учнів, що охоплює сприйняття краси і витонченості суджень; чітке, вичерпне, лаконічне висловлювання думок; впевненість у судженнях; формування вмінь абстрагуватися від конкретного змісту та зосереджуватися на структурі своєї думки, розвиток інтуїції. Більшість логічних задач розв'язується за допомогою нестандартних оригінальних методів, а здібність долати внутрішні бар'єри мислення і знаходити нові способи розв'язання – одна з найважливіших особливостей творчого мислення. Тому під час розв'язування шахових задач гуртківці вчать мислити самостійно, творчо, нестандартно. Це викликає в дітей захват, здивування і робить гру в шахи доступною та цікавою для них [8, с. 60].

Ефективність розвивально-виховного впливу інтелектуальних ігор залежить від методики педагогічного керівництва ними. Передумовою такої ефективності є постановка педагогом мети організації гри. Саме на основі цього здійснюється інтеграція діяльності, чим забезпечується її підсилення [5, с. 65].

Література

1. *Національна доктрина розвитку освіти*. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
2. *Анджейчак А.* Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах / А.Анджейчак // *Обдарована дитина*. – 2000. – №5. – С. 8–13.
3. *Барко В.* Як визначити творчі здібності дитини? / В.Барко, А.Тютюнников. – К., 1991. – 79 с.
4. *Берека В.* Роль позашкільних закладів у формуванні творчої особистості / В.Берека // *Педагогічний вісник*. – 1997. – №2. – С. 6–7.

5. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів / Т.Б. Волобуєва // Управління школою. – Харків, 2005. – 110 с.
6. Волощук І.С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості / І.С. Волощук. – К.: Педагогічна думка. 1998. – 160 с.
7. Інтелектуальні ігри в початковій школі / Упоряд. Ю.Є. Бардакова. – Х.: Основа, 2005. – 192 с.
8. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або Розвиваючі ігри / Б.П. Нікітін. – Київ: Рад. школа, 1991. – 158 с.
9. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала?: Посіб. для вчителів. – К.: Знання, 1999. – 112 с.
10. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. – Т.1: Педагогічні статті / К.Д. Ушинський. – К.: Учпедвидав, 1954. – С. 288.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976. – с. 59.

Анонси

Людмила БЕРЕЗНЮК

Роль шахів у розвитку творчих здібностей особистості

У статті обґрунтовується провідна роль інтелектуальної гри «шахи» в розвитку творчих здібностей дитини під час занять у шаховому шкільному гуртку. Осмислюється зв'язок між розвитком логічного мислення та естетичним вихованням учнів: сприйняття краси і витонченості суджень, чітке, вичерпне, лаконічне висловлення думок; впевненість у судженнях; формування вміння абстрагуватися від конкретного змісту і зосереджуватися на структурі своєї думки; розвиток інтуїції.

Ключові слова: творча самореалізація, логічне мислення, творчий потенціал, креативні здібності, інтелектуальна сила.

Людмила БЕРЕЗНЮК

Роль шахмат в розвитку творческих способностей личности

В статье обосновывается ведущая роль интеллектуальной игры «шахматы» в развитии творческих способностей ребёнка во время занятий в шахматном школьном кружке. Осмысливается связь между развитием логического мышления и эстетическим воспитанием учащихся: восприятие красоты и изящества суждений, чёткое, исчерпывающее, лаконичное выражение мыслей; уверенность в суждениях; формирование умений абстрагироваться от конкретного содержания и сосредотачиваться на структуре своей мысли; развитие интуиции.

Ключевые слова: творческая самореализация, логическое мышление, творческий потенциал, креативные способности, интеллектуальная сила.

Lyudmyla BEREZNYUK

The role of chess in the development of creative abilities of the child

The paper emphasizes the leading role of the intellectual game of chess in the development of creative abilities of the child who regularly engaged in chess school circle. Understood the impact of logical thinking on aesthetic education pupils: perception of beauty and elegance judgments, clear, comprehensive, concise expression; confidence in judgments; developing abilities to abstract from the specific content and focus on the structure of his thought; development of intuition.

Keywords: creative self-realization, logical thinking, creativity, creative abilities, intellectual strength.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

V Всеукраїнський конкурс «Соняшник»: вітаємо переможців

16 травня 2014 року в Ліцеї №293 I–III ступеня Деснянського району м. Києва пройшло нагородження 27 учнів, які стали дипломантами V Всеукраїнського конкурсу «Соняшник» (всеукраїнського та регіонального рівнів). Конкурс урочисто стартував 4 березня 2014 року і був присвячений 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Цікаві та гарно ілюстровані завдання залюбки виконували учні 1–11-х класів. Сподіваємося, що участь у конкурсі «Соняшник» стане доброю традицією нашого навчального закладу.